

GAZİ TÜRKİYAT
G Ü Z / 2 0 2 4
ISSN: 1307-914X
e-ISSN: 2979-9368

ARAŞTIRMA MAKALESİ / Research Article

Atf / Citation

TURAN, F. A., GÜMÜŞTEPE, P. N. (2024). "Türk Destanlarındaki Kahraman Epiyetleri Üzerine Bir İnceleme". *Gazi Türkiyat*, 35: 1-24.

Geliş / Submitted 20.07.2024

Kabul / Accepted 18.11.2024

DOI 10.34189/gtd.35.001

TÜRK DESTANLARINDAKİ KAHRAMAN EPİTETLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Review of Hero Epithetic in Turkish Epics

Fatma Ahsen TURAN*
Pamuk Nurdan GÜMÜŞTEPE**

Öz

Epiyet; ismi bir sıfatla, sıfat cümlesiyle veya isimle tamamlayan söz kalıplarına veya cümlelere verilen addır. Epiyetler, önüne geldiği kahraman ismini diğerlerinden ayıran vasıfları niteleyerek destanda önemli bir görevi icra eder. Özellikle destan metinlerinde sıklıkla karşımıza çıkan epiyetler; toplumun dünya görüşünü, kahramandan beklentilerini, kahramanın başarı ve başarısızlıklarını, düşmanlarının vasıflarını ve esasında o dilin sıfat zenginliklerini ortaya koyar. Epiyet olarak adlandırılan ve kahramanlar hakkında bilgi veren bu sıfat kalıpları, aynı zamanda içinde bulunduğu metnin beşerî keyfiyetini de artırır. Dolayısıyla hem dil hem kültür araştırmaları adına büyük önem arz eder. Bu çalışmada özellikle Türk destanlarında sıklıkla başvurulduğu görülen, destan dili ve kültür tarihimize için önem teşkil ettiği düşünülen epiyetlerden "kahraman epiyetleri"; Oğuz Kağan, Dede Korkut, Kırgız destanlarından Manas, Kurmanbek, Camış Bayış, Seyitbek, Er Töştük; Kazak destanlarından Qoblandı Batır, Alpamış Batır ve Kambar Batır; Altay destanlarından Er Samur, Ak Tayçı, Kökin Erkey, Altay Buuçay, Kozın Erkeş Közüyke, Ösküs Ulul; Hakas Destanlarından Huban Arıç, Altın Arıç, Altın Çüs, Han Kicegey, Hara Molat, Altın Tayçı, Alıp Sarıç Plat His, Kök Han ve Han Mirgen ile Şor destanlarından Ak Kağan ve Kağan Kes destanları taranarak tespit ve tasnif edilmiştir. Tespit edilen epiyetler içerisinde sık kullanılanların, okuyuculara destan içindeki zihniyeti, kahramanda aranan en önemli vasıfları ve geri planda da halkın beklentilerini verdiği görülmüştür. Çalışmada Türk destanlarında kullanılan önemli epiyetler başlıklar hâlinde ele alınmış ve Türk dünyası destan geleneğinden öne çıkan örnekler mukayeseli şekilde incelenmiştir. Neticede Türk dünyasının farklı coğrafyalarında teşekkül eden destan metinlerinde kahramanları nitelemek amacıyla kullanılan epiyetlerin, tarihsel bir süreklilik arz ettiği ve Türk kültür tarihine ışık tutacak verileri içerdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk destanları, destan kahramanları, epiyetler, sıfat kalıpları, Dede Korkut, Manas.

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. fatma.turan@hvu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0645-6012

** Arş. Gör. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zonguldak/TÜRKİYE. nurdangumustepe@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6250-5384

Abstract

Epithets are defined as word patterns or sentences that complement a name with an adjective, adjective phrase, or another noun. Epithets serve an important role in epics by describing the qualities that distinguish a hero's name from others. Epithets, which frequently appear in epic texts, reveal the worldview of the society, the expectations from the hero, the hero's successes and failures, the qualities of their enemies, and essentially the richness of the language in terms of adjectives. These adjective patterns, called epithets, which provide information about heroes, also enhance the aesthetic quality of the text they are part of. In this regard, epithets are of great importance for both linguistic and cultural studies. This study examines "heroic epithets" frequently found in Turkish epics, which are considered significant for epic language and our cultural history. The research includes epics from various Turkish traditions: Oghuz Khan, Dede Korkut, the Kyrgyz epics of Manas, Kurmanbek, Janysh Baiysh, Seyitbek, and Er Töstük; the Kazakh epics of Koblandy Batyr, Alpanmys Batyr, and Kambar Batyr; the Altai epics of Er Samyr, Ak Taychi, Kökin Erkey, Altai Buuçay, Kozyn Erkeş Közüyke, and Ösküs Uul; the Khakas epics of Huban Arig, Altın Arig, Altın Chus, Khan Kiçegey, Hara Molat, Altın Taychi, Alıp Sarıg Plat Hys, Kök Khan, and Khan Mirgen; and the Shor epics of Ak Khan and Kagan Kes. The study identifies and classifies the epithets found in these epics, and it is observed that the frequently used epithets convey the mindset within the epic, the most important qualities sought in a hero, and the expectations of the people. The significant epithets used in Turkish epics are discussed under specific headings, and prominent examples from the Turkish world's epic tradition are examined comparatively. In conclusion, it is determined that the epithets used to describe heroes in epic texts from various geographies of the Turkish world reflect a historical continuity and provide insights into Turkish cultural history.

Keywords: Turkish epics, epic heroes, epithets, adjective patterns, Dede Qorqud, Manas.

Giriş

Destan metinlerinin teşekkülünde en önemli amillerden biri epitetler yani bedii vasıflardır. Epitetlerin araştırılması, incelenmesi, halk edebiyatı ürünlerinin tarihî ve yapısal özelliklerinin tespit edilmesinde büyük önem taşımaktadır.

Epitet, bir ismi bir sıfatla, bir sıfat cümlesi ile veya isimle tamamlayan söz kalıplarına ve cümlelere verilen addır (Başgöz 1998: 35). Destanlarda kahramanları incelemede çok önemli olan poetik araçların biri epitetlerdir. Çünkü epitetler bir nesnenin, insanın, olayın ve kavramın sıfatlarını, kökenlerini, başkalarından farklı özelliklerini yansıtarak özelleştiren kelimeler ya da kelime gruplarıdır (Şeriye vd. 1994: 116'dan akt. Useev 2019: 91). Epitetlerin, Türkçeye "sıfat kalıpları" veya "tavsif kalıbı" şeklinde aktarılması mümkündür. Türkçede yaygınlaşan kullanımıyla "epitetler" (epithets) olarak ifade edilen bu terimin karşıladığı kavram, diğer araştırmacılar tarafından "tekrarlar" (repetitions), "sterotipik ibareler" (stereotyped phrases), "stak epitetler" (stock epithets), "destan klişeleri" (epic cliches), "bedii vasıflar" şeklinde eş değer terimlerle karşılanmıştır (Çobanoğlu 1999: 232). Milman Parry, kendisinden önce ileri sürülen bu terimleri, ya çok dar ya da çok geniş bir anlam içermeleri sebebiyle kullanmamıştır ve formül (formula) terimini ihdas etmiştir (Lord 1960; Çobanoğlu 1999: 232).

Albert Lord'a göre en değişmez formüller şiirdeki en genel fikirler için kullanılanlardır. Bunlar kahraman isimleri, başlıca olaylar, yer ve zamandır. Anlatıda çok sık geçen olaylar ve fiiller çoğunlukla kendi içlerinde tam bir formül oluşturur (Lord 1960; Turan 1997: 299). Maltsev'e göre de formüller, tipik kelimeler, sabit epitetler birbirinin arasında ölçülü bir bağı olan kelime grupları, klişeleşmiş

kavramlar, deyimsele ifade ve tamlamalardır (1989: 25). Bu izahlara göre formül, daha geniş anlam ifade ettiğinden ve epitetler formülün içinde sadece bir bölümü oluşturduğundan bu çalışmada epitet kelimesinin kullanımı uygun bulunmuştur.

Bowra, epitetlerin bir kahramanı ötekenden ayırmaya yaradıkları fikrini ileri sürmüştür (Bowra 1930'dan akt. Başgöz 1998: 23). William Whallon ise epitetlerin, bağlı oldukları kahramanın karakterini doğru olarak belirttiğine dikkat çeker (Whallon 1969'dan akt. Başgöz 1998: 23). Veliyev'e göre ise bedii vasıflar halkın dünya görüşü ve tefekkürü ile ilgili olup millî, etnografik, psikolojik esaslara dayanır. Bu bedii vasıflar, metnin bedii keyfiyetini arttırdığı gibi şahıslar hakkında da çok açık bilgi verir. Her dilin kaideleri, o dili konuşan halkın hayat tarzı, maişeti, âdet ve ananesi, düşünce tarzı ile ilgili olan sıfatlar sistemi vardır. Zaman değıştikçe bu sıfatlar değışir, zenginleşir, inkişaf eder (Veliyev 1989: 82). İbrayev de tasvirlerde yer alan tasvirî kelimelerin, estetik belirleme tamlaması olduğunu yani belirli bir anlayış ve o anlayışın açıklamaları olduğunu belirtir (1998: 297; 1980: 209). Kısacası bu sıfatlar vücuda geldiği dilin ve topluluğun dünya görüşüne, beklentilerine, tefekkürüne ve takdirine doğrudan bağlıdır.

Veselovskiy "*iz istorii Epiteta*" adlı çalışmasında, epitetleri ele alarak tasnif etmiştir. Eser, epitetlerin tarihî gelişmesini izlemek ve değerlendirmek açısından önemlidir. Veselovskiy'e göre (1940: 73) epitetlerin tarihi, şiir dilinin tarihidir. Veselovskiy, şiir dilinin esas unsurlarından olan epitetlerin aynı zamanda formüllerin de oluşmasında büyük rol oynadığını vurgulamıştır.

Kâmil Veliyev ise sıfatları "*poetik nutkun en güçlü vasıtalarından biri olarak kabul eder ve sıfatlara suretin menfi ve müspet keyfiyetlerini açmak için bedii edebiyatta yazarlar tarafından sıkça başvurulduğunu*" (1989: 83) söyler. Veliyev'e göre her bir sıfatın arkasında tarihî-psikolojik inkişaf yolu durur. Sıfatın tarihi, bedii zevkin ve üslubun tarihidir, güzellik anlayışının inkişaf tarihidir (Veliyev 1989: 84). Sözlü ya da yazılı platformda kullandığımız sıfatlar, anlatmak istediklerimizi pekiştirir, destekler ve izahı daha kolay kılar.

Epitetler genelde benzetileni süsleyerek epik mukayeseye ilaveten estetik mana katar. Benzetilenin, kaynak olarak çevrede iyice tanınan, gelenekselleşen varlıklardan; zihinsel ve sanatsal deneyim hazinesinden beslenmesi kaçınılmazdır. Bundan dolayı, mukayeselerde benzetilen görevini üstlenen kavramlar her zaman "millet damgasını" taşır (Kayıbov 2009: 72).

Epitetler konusunda çeşitli tasnif denemelerinde bulunulmuştur. Veselovskiy (1940) epitetleri iki gruba ayırmaktadır:

- 1) Tавтоложик epitetler (başka kelimelerle aynı şeyi tekrarlamak)
- 2) Açıklamalı epitetler
  - a) Mecaz

b) Sinkretik (aynı sanat yapıtı üzerinde farklı anlayış, üslup ya da akımların sentezleşmemiş nitelikte bir bütün olarak yer almaları durumu)

Bu tasnifte özellikle “açıklamalı epitetler” başlığı içerisinde sözü edilen sıfat kalıpları, incelenecek olan destan metinlerinde de sıklıkla karşılaşılan türden epitetlerdir. Bunlar kahramanların isimleri yanında kullanılan epitetlerdir ve söz konusu epitetlerde kahramanın biyografisi, dış görünüşü ve duyguları yansıtılır.

Epitetler hakkındaki bir diğer tasnif de İlhan Başgöz’e aittir. Başgöz’ün tasnifi şöyledir:

1. Kısa ve isme doğrudan bağlı epitetler.
2. Uzun söz kalıpları hâlinde epitetler (1998: 24).

Başgöz, çalışmasında bu tasnife yer verdikten sonra Dede Korkut’ta yer alan epitetleri ise kendi içerisinde on yedi farklı başlık altında ele alır. Bunlar; 1. Renk, 2. İnsan Özellikleri, 3. Mitsel Nitelikler, 4. Fizik Özellikler, 5. Hayvan Adları, 6. Akrabalık İlişkileri, 7. Yaş, 8. Boy (kabile) Adı, 9. Mal, Mülk ve Zenginlik, 10. Mevki, Sosyal Statü, 11. Meslek, 12. Saygınlık, Nüfuz, 13. Giyim Kuşam, 14. Âdet, Gelenek, 15. Dine Değinenler, 16. Destan Eylemi, Yiğitlik Eylemi, 17. Doğum Yeridir (1998: 24-26). Bu çalışmada da Türk dünyası destanları ele alınırken Başgöz’ün Dede Korkut’ta tespit ettiği epitet tasnifi esas alınmıştır.

Türkiye’de epitetlerin tanımı, tarihî sürekliliği ve özellikle Türk destanlarında yer alan epitetler konusundaki akademik çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. İlhan Başgöz’ün 1998 senesinde *Millî Folklor* dergisinde yayımlanan “Dede Korkut Destanında Epitetler” başlıklı makalesinde epitet kavramı, Dede Korkut boylarında yer alan epitetler üzerinden ele alınmış, özellikle Batı’da bu konuda yapılan çalışmalara atıfta bulunulmuştur (1998). Aynı yıl içerisinde Mehmet Aça tarafından hazırlanan ve *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisinde* yayımlanan “Türk Destanlarındaki Epitetler Hakkında Dört Eser ve İlhan Başgöz’ün Bir Yazısına Dair” adlı çalışmada ise Batı’dan ziyade Türk dünyasında diğer Türk lehçeleriyle ve/veya Rusça yayımlanan ve Başgöz’ün hiç değinmediği fakat Türk destanlarındaki epitetler konusuna daha öncesinde yer veren çalışmalar hakkında bilgiler aktarılmıştır (1998). 2012 yılında Salahaddin Bekki’nin *Millî Folklor* dergisinde yayımlanan “Türkiye’de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu’nun Bir Şiirinin Tahlili” (2012) adlı çalışmasında ise hem epitet kavramının farklı çalışmalardaki tanımına yer verilmiş hem de kavram yazar tarafından yeniden tanımlanmıştır. Bu konu hakkında özellikle Türkiye’de hazırlanan çalışmalara yer veren makale, daha ziyade Köroğlu’nda yer alan bir şiirin epitetler üzerinden tahliline odaklanmıştır. Son yıllarda Gürol Pehlivan tarafından hazırlanarak Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi’nde* yayımlanan “Dede Korkut Destanlarının Türkistan Yazmasındaki Kahramanlarla İlgili Epitetler-Mukayeseli Bir İnceleme” adlı çalışma (2021) ise yakın dönemde Türkoloji dünyasına kazandırılan Dede Korkut’un Türkistan nüshasını esas

alan ve bu nüshadaki epitetleri Vatikan ve Dresden nüshaları ile mukayeseli şekilde ele alan bir çalışmadır. Pehlivan, epitetler konusundaki mukayeseli çalışmasının sonucunda Dede Korkut'un bilhassa Dresden ve Vatikan nüshaları arasındaki epitet farklılaşmasını, bu anlatma geleneğinin Türklüğün Batı coğrafyasında en az iki koldan ilerlemiş olmasından ve bu nüshaların farklı kollardan gelen anlatıcıların sözlü icralarının farklı zaman ve coğrafyalardan derlenerek yazıya geçirilmesinden kaynaklandığını belirtir (2021: 371). Türkistan nüshasında yer alan epitetler konusunda öne çıkarılan ise buradaki "sıfatlamaların, birbirine benzer temel kalıplar içerisinde bir bütün olarak erkek egemen iktidarın ana özelliklerinin ifade edildiği edebî yapılar" (Pehlivan 2021: 372) olduğu gerçeğidir.

Ülkemizde Türk destanlarında yer alan epitetlerin toplu olarak değerlendirildiği müstakil bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmadaki gayemiz Türk dünyasının çeşitli coğrafyalarında ve farklı tarihlerde teşekkül etmiş destan metinlerinde yer alan kahraman epitetlerini mukayeseli şekilde incelemek ve Türk destanlarındaki kahramanların ortak sıfat kalıplarıyla nitelenmelerini tarihî süreklilik içerisinde takip edebilmektir.

1. EPİTETLERİN TARİHİ GELİŞİMİ

Sözlü edebiyat ürünlerimizde özellikle kahramanların tavsifindeki benzerlik ve süreklilik dikkatimizi çekmektedir. Kültür, maddesi ve üslubuyla hayatın bütünüdür. Kültürel kimlik ise bu bütünün gelenek, görenek ve eğitim yoluyla kişiye kazandırdıkları (nesnel kimlik) ve bunun şuurudur (öznel kimlik). Nesnel kimlik kişiyi hem topluma hem de başkalarına tanıtır. Öznel kimlik ise kişiye kendi yerini ve bağlılıklarını hatırlatır (Köseoğlu 1996: 31).

Milletlerin kendilerine özgü felsefeleri mevcuttur. Filozoflar felsefelerini bilgi, akıl, şuurla teşekkül ettirir, belli bir sistem içinde ifade ederler. Milletler ise felsefelerini hayattan alırlar; dinleri, soyları, sosyal içgüdüleri, tarihî gelişmeleri, kültür düzeyleri, ekonomik durumları felsefelerinde önemli rol oynar. Felsefeleri de efsanelerinde, destanlarında, masallarında, atasözlerinde ve deyimlerinde gizlidir ve bu felsefelerini genellikle sembollerle ifade ederler (Niyazi 1995: 17). Felsefelerine göre hayatlarını kuran milletler, kahramanlarını da bu anlayışlarına uygun olarak tavsif ederler. Karl Reichl'a (2014: V) göre destanlar, toplumların özellikle de uzun süre sözlü geleneğe ağırlık vermiş toplumların hem millî hafızası hem de millî şuurunu ihtiva eden mirasıdır. İlhan Başgöz, destan geleneğimizde önemli bir konum teşkil eden Dede Korkut boylarında yer alan epitetleri ele aldığı yazısında, Osmanlı'daki ad verme ve lakap takma geleneğinin dahi köklerini destan edebiyatındaki isim nitelendirmelerinde (epitetlerde) arar. Hatta her iki geleneğin daha eski bir kaynaktan, eski Türklerin ad verme geleneklerinden beslendiğini belirtir. Yedinci yüzyıla kadar dayanan birtakım kaynakların; Türklerin Şaman ruhlarına, ilk Müslümanlık zamanında da peygamberlerin ve din ulularının adlarına epitetler bağladıklarını ve

onların toplumsal anlamdaki önemini bu şekilde belirttiklerini gösterdiğini ifade eder (Başgöz 1998: 33). Bu durum; Türk milletinin felsefesini, dünya görüşünü, dinlerini, kültür düzeyini yansıtan destan metinlerinde yer alan epitetlerin kadim bir geleneğe bağlı olarak geliştiğini ve tarihsel bir süreklilik arz ettiğini göstermektedir.

Türk destanlarındaki epitetlerin tarihî sürekliliği esasında ortak kültür şekillendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu edebî mahsulleri vücuda getiren toplulukların aynı inanç ve beklenti içinde oldukları, aynı bakış açılarını paylaştıkları ve aynı biçimde ifade ettikleri açık olarak görülmektedir (Köseoğlu 1996: 2006). Bu vesileyle epitetlerle kahramanın kültürel kimliğini ve toplumun kahramana yüklediği misyonu, ondan beklentilerini tarihsel süreklilik içerisinde takip ve tespit edebilmek mümkündür.

Nitekim bu çalışmada da epitetler, tarihî süreklilik ve ait olduğu kültürel çevre içinde değerlendirilmiştir. Çalışmada, öncelikle Türk dünyası destan geleneğinden seçilen destan metinlerinde yer alan kahraman epitetleri İlhan Başgöz'ün epitet tasnifine göre örneklendirilmiştir. Ardından incelenen tüm destan metinlerinden örnek teşkil edecek epitetler, Başgöz'ün Dede Korkut'ta izlediği yöntem üzerine belli başlıklar altında toplanmış ve tahlil edilmiştir. Ancak ele alınan destanlardaki epitetlerin çokluğu nedeniyle tekrar edilen epitetler çalışmaya dâhil edilmemiş, her başlık altında örnek teşkil edecek belli başlı epitetler esas alınmıştır.

2. TÜRK DESTANLARINDAKİ KAHRAMAN EPİTETLERİ

Destanın merkezî kahramanı, millî idealizmin bütün niteliklerini üzerinde toplayıp geri yansıtan bir mercek görevi görür. Bu nedenle millî ya da evrensel, iyi kabul edilen bütün hasletler destan kahramanında bir bütün olarak sergilenir (Kara Düzgün 2012: 30). Kahramanlık destanlarında yer alan kahramanın dış görünümü, kıyafetleri, yeme-içme alışkanlıkları, yiğitlik gösterileri abartılı olarak verilir. Bu durum destanların poetik üslubuyla ilgilidir (Veliyev 1989: 90-91). Türk destan kahraman kalıbını oluşturan ölçütlerin belirlenmesi Türk milletinin zihniyet ve millî bakış tarzının anlaşılması bakımından önemlidir. Çünkü destanın merkezî kahraman tipi, milletinin ortak şuur ve şuuraltının somutlaştırılması yoluyla ortaya çıkmıştır (Kara Düzgün 2012: 43). Bu ölçütlerin belirlenmesi de destanlardaki epitetleri tespit edip, analiz etmekle mümkün olur.

Destan hangi topluma ait olursa olsun, destanda yer alan olaylar ve olayların merkezindeki kişi, toplumun prensiplerini, davranış özelliklerini veya idealize ettikleri kahramanlık vasıflarını yansıtır. Toplumun ortak davranışları, kabulleri, değerleri, toplumun yetiştirdiği veya destan kurgusunda idealize ettiği bir şahsiyet üzerinde toplanır ve o şahsiyette temsil edilir. Dolayısıyla kahraman, toplumun standart özelliklerini bünyesinde taşımak zorundadır. Bu yüzden destan kahramanı, toplumun ona biçtiği rolün dışına çıkamaz. Söz konusu temsil, toplumun yaşadığı

çevre ve zamanla bağlantılı olmak zorunda olduğundan destanların merkez kişisi olan kahraman tipinin de ortak yönlerinin olması gerekir (Çetin 1998: 46).

İncelemeye esas alınan Türk destanlarında kadın erkek bütün destan kahramanları da kimi zaman ortak kimi zaman farklı pek çok sıfat kalıplarıyla tavsif edilmiştir.

Dede Korkut'ta yetmiş bir karakterden sadece sıradan birer göçebe olan Kapak Kan'la, Ulak Kılbaş'ın isimleri epiyetli verilmiştir. Uzun söz kalıpları hâlindeki epiyetler, yiğitlikleri ile ün kazanmış kahramanlar için kullanılmıştır. Yine Dede Korkut'ta sadece on kahraman için söz konusu uzun epiyetler kullanılmıştır. Bu açıkça kullanılan epiyetlerin üstünlük ve değer ifade ettiğini göstermektedir (Başgöz 1998: 24). Aynı şekilde düşman soylular ve savaşçılar da epiyetlerle anılmaktadır. Ancak bu epiyetlerin isme yüklediği anlam genellikle menfidir.

Kazak destanlarından Koblandı Batır'da kahraman tasviri ile ilgili epiyetler yok denilecek kadar azdır. Koblandı Batır'da kahramanın tasviri sadece dikkat çekecek bir hareket gerçekleştirdiğinde yapılmaktadır. Alpamış Destanı'nda ise tasvirler daha dikkat çekicidir. Sıfatlar genelde konunun dinamik işleyiş ve tasvir ediliş anlarında kahraman ve hareketleriyle ilgilidir. Bu tespiti Altay destanları için de söylemek mümkündür. Oğuz, Dede Korkut ve Manas destanlarında ikinci planda yer verilen kılık kıyafet ve yüz tasviri Koblandı Batır'da, Alpamış'ta, Kozın Erkeş'te ilk sırada yer almaktadır. İbrayev, sıfatların kullanımının destanların konusunun aktif oluşu ve kahramanın hareketini tasvir etmeyen hareketsiz dönemlerde değiştiğini söylemektedir (1998: 298). Destan kahramanı atsız düşünülemez. At ve onun sahibi olan destan kahramanının özdeşleşmesinin temelinde Türk milletinin yerleşik hayata geçmeden önceki yaşam tarzı yatmaktadır (Ekici 2004: 123). Dolayısıyla destanda kahramanın atının tasviri de yer almaktadır. Atlar; konur at, şahbaz at, bidevi at, alaca benli doru at, kara at, al aygır, vs. tasvir edilmektedir. Bazen de kahraman atı ile tanımlanır: "*Bindiği atı alaca idi. İnce tüylü kara idi, Koblandı gibi yiğidin*" (Kuanşbayeva 2002: 126) örneğinde olduğu gibi. Manas Destanı'nda bazı atların adı, insan kahramanlardan daha çok anılır. Manas'ın atları Ak-kula, Sarı-ala, Tay-buurul; kâfir hanı Coloy'un atı Aç-buudan, Almambet'in atı Kol-ciren, Tekeci'nin atı Kök-ala, Külçoro'nun atı Kök-çebiç, Bokmurun'un atı Maniker bunlardan bazılarıdır (Sakaoğlu 1997: 167).

Destanlarda kahramanların adına bağlanan epiyetler, onun göçebe toplum içindeki sosyal konumunu, aile ilişkilerini, mesleğini, fiziki özelliklerini ve karakterini, davranışlarını, kahramanlıklarını, başarılarını ve toplumun kahramanlık anlayışını, hangi değerlerin saygın bulunduğunu, halkın beklentilerini yansıtır. Ayrıca bu epiyetler geçmişle o an arasında bir bağ, bir kültür köprüsü kurma vazifesini de icra etmektedir.

Sözlü şiir ve anlatı geleneğinde atçılık, avcılık ve akıncılıkla hayatlarını sürdüren eski Türklerin yaşam tarzına uygun bir insan tipi meydana gelmiştir. Bu insanın

kuvvetli, cesur bir avcı ve akıncı olması gerekirdi. Oğuz Kağan'da en yüksek örneğini gördüğümüz bu tipe alp denilmektedir. Manas'ta Alman Bet'in kahramanlıkları, gücü kuvveti "*Alman Bet doğdu denildiğinde. Ala Dağ korkudan alçaldı, Agın suyu korkudan kurudu*" (Yıldız 1995: 542) diye anlatılır. Destanda yer alan "*Han karnında tek idi. Han Alman bet bir tanem*" (Yıldız 1995: 548) dizeleri de Almanbet'in statüsü ve misyonu hakkında bize bilgi vermektedir. Alpamış da "*onu ateşe atsanız yanmaz, ona kılıçla vurursanız kılıç kesmez, top atsanız mermi geçmez*" (Türkmen vd. 2011) şeklinde anlatılmaktadır.

Alp tipinin hayatına ve şahsiyetine şekil veren unsurlar, içinde yaşadığı toplumun temel unsurlarıdır (Kaplan 2004: 51; Kaplan 2005: 12-13). Türk destanlarının genelindeki kahraman tipine bakıldığında gerek dış görünüşteki etkileyici duruş gerekse hayat tarzındaki tavırlar doğrudan karizmatik bir lidere işaret eder (Duran Gültekin 2018: 391). Ayrıca kağanların değişmez ülküleri bağlı kişilikleri ve hayat anlayışları vardır. Türk milletine her zaman üstünlük kazandırmışlardır. Destan metinlerinde de bu yaşam tarzına uygun olarak alp kişilerin cengâverliklerini, kahramanlıklarını gösteren tasvirler kullanılmıştır. Devletin istiklal ve istikbalinde rol oynayan yönetici ve cengâver alplerin misyonları, vizyonları bütün zaman ve zeminleri kapsayacak, kıymetinden hiçbir şey kaybetmeyecek kadar geçerli ve kıymetlidir.

Seyitbek Destanı'nda "*Baba yiğitti ilk baştan, ata alışık küçük yaştan.*" (Mukasov 2013b: 58) ifadesi kırk yiğitten bahsedilirken kullanılmıştır. Onların yiğitlikleri, kahramanlıkları tesadüfi değildir. Aileleri ve yetiştirilme tarzları onların sıfatlarını ve statülerini belirlemektedir. Kahramanların vasıflarına baktığımızda asırları kapsayan ve değişmeyen ölçütlerin varlığını görmek mümkündür. Altın Çüs Destanı'nda "*Alp kişinin çocuğu, Alp olur imiş, Yiğit kişinin çocuğu, Yiğit olur imiş, Üzüm Han, anlayıp konuşuyor*" (Arıkoğlu 2007: 171) ifadesi dikkat çekmektedir. Oğul atasının açtığı yolda yürür. Dede Korkut'ta ifade edildiği gibi "*Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez. Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir. Devletli oğul kopsa ocağının közidir.*" (Ergin 2011: 74) sözü, Türk kültür coğrafyasında her zaman geçerli olmuştur.

Alplığın ve lider olma vasfının en önde gelen şartlarından biri de kahramanın cesur, korkusuz, atak olmasıdır. Elbette ki heybetli bir görüntü de bunun ayrılmaz bir parçasıdır. Seyitbek Destanı'ndaki şu ifadeler bu hususu örnekler: "*Davul sesi dank edince, korkmayan yiğit gerek. Kalabalığı görünce kaçmayan, niyeti güzel aslan gerek. Her birinin kendisinde, bin kişinin heybeti var.*" (Mukasov 2013b: 56, 58).

Kahramanın en önemli vasıflarından biri de Seyitbek Destanı'nda anlatılır. Seyitbek, babasının intikamını almak üzere Kalmukların üzerine gittiğinde Kalmukların bekçisini yakalar ve ondan Dölön Han hakkında bilgi alır. Bekçinin yenilmez han diyerek Dölön Hanı övmesi üzerine Seyitbek çok sinirlenerek kılıcını çeker ve "*Şehre saldırarak, huzurlu yatan halkı korkutmak, kadın ve çocukları ürkütme benim*

işim değil. Obadaki günahsızlara saldıramam, halkın hiçbir günahı yok, benim intikamım Dölön Handa'dır." der (Mukasov 2013b: 74). Sivillere, çocuklara, yaşlılara, kadınlara dokunmama, kültür mirasını tahrip etmeme Türk devlet geleneğinin en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkar.

Çalışanlara emeklerinin karşılığını ödemek üretim ve güvenilirlik açısından çok önemlidir. Seyitbek'in ustasını ve emeği geçen, işin ehli olan herkesi saraya toplayıp misafir edip "Allah sizden razı olsun" dediği ve hazineden para verdirip evine yolladığı da (Mukasov 2013b: 64) destanda özellikle belirtilmiştir.

Sözlü gelenek mahsulü olan destanlarda tüm bu vasıflarla kahramanın ve yöneticinin âdeta profili çizilmektedir. Elbette var olanın tanımının ve tasvirinin yanı sıra özlenen, beklenen, umut edilenler de anlatılmaktadır.

Çalışmada Türk destanlarındaki kahramanların tespit edilen nitelikleri İlhan Başgöz'ün (1998: 24) incelemesinde olduğu gibi öncelikle 1-Kısa ve isme doğrudan bağlı epitetler, 2-Uzun söz kalıpları hâlinde epitetler başlıkları altında değerlendirilmiş, ardından yine tüm epitetler Başgöz'ün sınıflandırmasına benzer şekilde kendi içerisinde tasnif ve tahlil edilmiştir.

2.1. İlhan Başgöz'ün Epitet Tasnifine Göre Türk Destanlarında Yer Alan Epitetler

2.1.1. Kısa ve İsme Doğrudan Bağlı Epitetler

Başgöz, Dede Korkut'ta yer alan epitetler üzerine kaleme aldığı çalışmasındaki epitet tasnifinde ilk başlığı "kısa ve isme doğrudan bağlı epitetler"e ayırır ve örnek olarak da "Kara Göne", "Deli Dünder" gibi isimleri verir (1998: 24). Söz konusu örneklerden de anlaşılacağı üzere bu türden epitetlerde uzun kalıplar hâlinde ismi niteleyen vasıflar yer almaz. Bir veya iki kelime ile ifade edilen epitetler, kahramanı diğer destan kahramanlarından ayıran bir nitelik taşır. Bahsi geçen türden epitetlere Türk destanlarında sıklıkla rastlamak mümkündür.

Dede Korkut'tan; at ağızlı Aruz, Deli Dünder, Kan Turalı, Şir Şemseddin, Kara Budak, Bamsı Beyrek, alpler başı Kazan, ağ sakallı Aruz Koca, ayığı konlu Bügdüz Emen, ağ alınlı Bayındır (Ergin 1989)¹; Manas'tan; Gök Kıyas, Asil Bolot, Kara Coltay, Kara Han, Er Kıyas, Kırk Çora, maharetli yiğit, Ak sakallı Cakıp Bay, kaplan gibi Acıbay, akıllı doğan Abeke, kusursuz doğmuş Böyön Han (Yıldız 1995); Canış Bayış'tan Bahadır Bayış, Yiğit Bayış (Akmataliev vd. 2013); Er Samır Destanı'ndan; Er Samır, alp yaradılışlı Er Samır, Pehlivan Er Samır, bahadır delikanlı Er Samır, heybetli yaradılışlı Er Samır, dinç yaradılışlı Er Samır (Dilek 2002); Koblandı Batır'dan aslan doğan Koblan, Hanın oğlu Karavıl, Beyin oğlu Bekevul, Han yiğidi Jasavıl, (Kuanışbayeva 2002: 103, 105); Alpamış'tan yiğit Alpamış, erkek Adam,dağ gibi olmuş Kökçö Han, yiğit Alpamış (Türkmen vd. 2011) ve Kurmanbek Destanı'ndan Bahadır

Ekez (Türkmen vd. 2011) kısa ve isme doğrudan bağlı olan epitelere örnek olarak gösterilebilir.

2.1.2. Uzun Söz Kalıpları Hâlinde Epitetler

Başgöz'ün ikinci başlıkta yer verdiği epitetler ise isme doğrudan bağlı olan kısa epitelere nazaran oldukça uzun tamlamalar hatta bazen cümleler hâlinde ifade edilen epitetlerdir. Bu epitetlerde destan kahramanı, birden çok vasfı ile tarif edilmiş; kahramanın ailesine, fiziki özelliklerine, yiğitliğine vb. özelliklerine göndermede bulunulan uzun dizeler hâlinde sıfat kalıpları tercih edilmiştir. Türk destan dilinin zenginliğini de gösteren bu türden epitelere Türk dünyası destan geleneğinde oldukça sık rastlanılır. Bu epitetler âdeta destan mantığının, Türk devlet anlayışının, kahramandan beklentilerin bir özeti mahiyetindedir.

Dede Korkut'ta Aruz Koca'nın tasviri şöyle geçer: *"Altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külah itse kulaklarını örtmeyen, kolı budı haranca, uzun baldırları ince, Kazan Bigün tayısı at ağızlu Aruz Koca..."* (Ergin 1989: 113).

Manas'ın tasviri ise oldukça uzundur: *"Anadan doğanda sağ elinde koyun ciğeri kadar bir kan parçası tutan, göz kapakları yüksek, kaşları düşük olan, gözü kanlı, çehresi boz, kanlı doğan Er Manas", "Kurt gözlü, ak bıyıklı, Kaplan (gibi) doğan er Manas, Aç ve yayıfları koruyan, Arslan Manas. Ormanda ayıya benzeyen, Tepede kaplan başına benzeyen, Çayan gözlü, yayıf yanaklı, Kumral sakallı, saz benizli, Kaplan (gibi) doğan Er Manas. Övülmüşü kırk Çoranın Bölök'üm"* (Yıldız 1995: 677-678, 702, 713).

Yine Manas Destanı'nda yer alan uzun söz kalıpları ile oluşturulmuş kahraman epitetlerinden bazıları şöyledir: *"Kır yeledi erkek kurt gibi; Yamaçtaki karkuş gibi Almambet"* (Gülensoy 2002: 99).

"Altın perçemli, saçaklı kuşaklı, Altın hanın balası Kara Hanın botosu² Kaplan doğan Alman Bet" (Yıldız 1995: 582).

Kırgız destanlarından Er Töştük'te pek çok satırda Er Töştük'ün uzun söz kalıpları ile tasvirine rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları; *"O zamandaki yiğitlerin Akıl yönünden en iyisi. Ad almış kahramanların en cesuru", "Benim küçük oğlum Er Töştük. Dokuz oğlun küçüğü. Bir Kuday'ın kulu. Sert bakışlı, hiddetli. Vurduğunu yere serer. Yiğitliği başkaca. Pehlivanlığı çok başka. Karşısına insan çıkamayan. Yüzüne korkudan insan bakamayan. Adı Töştük koyuldu. Dudakları ince, çatık kaş, Hiddetli Töştük oğlum var."* (Yeşildal 2015: 116, 117, 570) şeklinde örneklendirilebilir. Bu epitetlerde Er Töştük'ün ailenin en küçük oğlu olduğu, yiğitliği, fiziksel özellikleri ve karakter özelliklerinin hemen hepsine dair veriler bulunmaktadır.

Canış Bayış Destanı'ndan Bayış için; *"Kara benekli tulpardır bindiği, kara zırh gömleğidir giydiği hana benziyor kalıbı, beş kişi kadar büyüklüğü, geniş sırtında gök olup, ipek kumaş giydi er Bayış"* (Akmataliev vd. 2013: 55, 67, 69); Seyitbek Destanı'ndan; *"Yetmiş halktan dost edinip, ilişkilerini iyileştirdi, adil konuşup el atınca, her halkın biter tartışması,*

hoşuna giden herkesi, öz kardeşi gibi severdi, Akkan gibisi yoktur. Her hizmete yarayan, derdi olanları iyileştiren, kurtarır yürek yarısından, yetim gelirse eline, serpilip büyür kanadı, biçareye yardım etmek Akkan'ın hep yaptığı iştir." (Mukasov 2013b: 21); "Heybetliymiş Seyitbek, teloru ata binip durunca, tam babası Kurmanbek gibi. Eser yok gördüm onda, toyluktan acemilikten. Ağırbaşlı, oturaklı. Büyüyüp pek gelişmiş. Babasının tıpkısı, sanki ateş misali taşıyor gücü kuvveti, alev alev gözleri. Yeni terlenmiş bıyıkları, on sekizde imiş yaşı. Çelikten yapılmış gibi, bütün bedeni taş imiş." (Mukasov 2013b: 78); Koblandı Batur'dan "Altı yaşında olup Kunduz börkü başında, Alaca benli doru atı altında, Ela doğanı elinde, Av köpeği yanında", "Koblandı gibi yiğidim, yaşından fazla aklın, yüksek doğan yıldızın bilirim, Koblan, dahisin! Duası kabul olan ersin" (Kuanışbayeva 2002: 120, 137) şeklindeki ifadeler, Kırgız ve Kazak destanlarındaki uzun söz kalıpları hâlindeki epiteler için örnek teşkil etmektedir.

Altay destanlarından Kozın Erkeş Destanı'ndan ise uzun epitelere şu örnekleri vermek mümkündür: "Karati Kağanı gördüğünde, Uzun kara sakallı, Kalın kara saçlı, İki gözü göl şekilli, Sert kara simalı, Dağımık kara saçlı imiş, Dokuz kat kutsal tahtın üstünde, Kara ipek palto giymiş, Kara kuzu derisinden bört giymiş" (Dilek 2002: 268). Özellikle destan kahramanının fiziksel görüntüsüne ve kılık kıyafetine odaklanan bu türden epitelere Altay destanlarında sıklıkla rastlamak mümkündür.

İlhan Başgöz'ün genel epitet tasnifinde iki başlık altında toplanan epitelere dair örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Türk destanlarında yer alan kahraman epitelerini yine Başgöz'ün Dede Korkut'ta izlediği yöntem dâhilinde, yansıttığı özellikler bakımından daha kapsamlı şekilde alt başlıklar hâlinde ayrı ayrı ele almanın daha işlevsel olacağı kanaatindeyiz.

2.2. Fiziki Özellikleri

Türklerin yaşadığı toplumun şartları ile doğru orantılı bir "atlı göçebe medeniyeti tipi" oluşmuştur. Bu tipi nitelerken genellikle alp, er, aslan, yiğit, genç yiğit, asil, deli sıfatları kullanılmaktadır. Vasıflarını, gücünü tabiattan alan bu tip olağanüstü fiziki özellikleri ile dikkati çeker. Destanlarda hareketin azaldığı zamanlarda daha çok kahramanın dış görünüşü ve karakter portresi verilmektedir (İbrayev 1998: 299).

Kahramanın fiziki özelliklerini belirleyen sıfatlarla daha çok kahramanın abartılı heybeti ortaya konulmuştur. Alpamış Destanı'nda Baybörü'nin evlilik dışı ilişkisinden doğan Ultan'ın karakteri ve fiilleri müspet değildir. Dolayısıyla kullanılan epiteler de olumlu ve güzel değildir: "Gövdesi oldu kafes gibi, burnu oldu tepe gibi, köpek dişleri çapa gibi, gırtlak deliği de yüklü devenin geçeceği kadar, kulakları oldu kalkan gibi, burnuna baksan sıkılmış talkan gibi, gözleri derin zindan gibi, bıraktığı izler de görünürdü yangın yeri gibi, ağzı kocaman ocak gibi, azı dişleri bıçak gibi, çenesi dağın zirvesi gibi" (Türkmen vd. 2011: 40).

Kırgız destanlarından Kurmanbek'te Teyit Hanın Kurmanbek gerçekten genç bir bahadır, bahadırlardan daha bahtlı, pehlivanlardan daha omuzlu, hanımlardan

daha güzel (Mukasov 2013a: 31), Kurmanbek hem heybetli hem nur yüzlü; göğüslerin çok geniş, baldırın tulum gibi, yiğit idin Ekez Manas gibi (Mukasov 2013a: 23, 38) ifadeleri geçer. Canış Bayış'taki düz burunlu bir yiğit, onun adı Bilaalı, Bayış; dağ gibi bahadır olmuş, geniş göğüslü geniş omuzlu, adaleleri güçlü dökme demir gibi bütün bedeni pehlivan, uzun parmaklı, çok heybetli (Akmataliev vd. 2013: 44, 118) şeklindeki tasvirler; Seyitbek'te geçen güler yüzlü, nur suratlı yavrum benim Seyitbek, şekli şemali duruşu yiğit Kurmanbek'in aynısı (Mukasov 2013b: 39, 47), Seyitbek, geniş omuzlu bir yiğit (Mukasov 2013b: 72) ve Manas Destanı'nda yer alan uzun bacaklı Almambet, düz burunlu Kongur-bay; büyük ince burunlu, çukur gözlü Kalçak; Manas'ın kaşları kalın idi, kirpiği kalın idi, kumral sakallı, saz benizli, kaplan (gibi) doğan Er Manas, fincan gibi gözlü Sarı Tas (Yıldız 1995: 141; Gülensoy 2002: 100, 138, 303) ifadeleri, Kırgız destanlarındaki kahramanların fiziki özelliklerine ilişkin epitetlerden bazılarıdır.

Hakas destanlarından Han Kicegey'de gökten düşen beyaz kar gibi, boğazı kesilen kızıl kan gibi yüzü (olan) saf güzelliği (olan), yeni doğan yiğit kişi girdi. Taze dal gibi bükülmüş Han Kicegey (Aktaş 2012: 577); Hara Molat Destanı'nda, pek güçlü ulu yiğit, bakır kulaklı Çizim Moke yiğit (Aktaş 2012: 743), yiğit güzeli Kara Molat (Aktaş 2012: 759); Huban Arığ'da ise kahramanların üstün güçlerini nitelemek için tamamı veya bir kısmı kullanılan sözcükler şöyle aktarılır: *“Sırt ve boyunları altmış kulaç / Omuz ve boyunları elli kulaç / Göz arası kariş yetmez / Kulak arası kulaç yetmez / Baktıkları gözleri köz gibi / Soludukları solukları alev gibi / Ağızlarından çıkan solukları / ak alev olup yayılmakta / Göğüslerinden çıkan buguları / kök alev olup saçılmakta / Kalın vücutlarında yara izi yoktur / Katı kemiklerinde birleşimleri yoktur / Ulu kişinin [onlara] bakacak hâli yok / Küçük kişinin [onlara] bakacak cesareti yok”* (Davletov 2006: 58, 96, 126, 192; Kırmitçi 2019: 207).

Şor destanlarından Kağan Kes Destanı'nda Kağan Kes de olağanüstü güce ve fiziksel görünümüne sahiptir. Kendisi metinde; *“Altmış yiğidin oturacağı yere kırk yiğidin yatacağı yere ancak sığıp oturur, altmış yiğidin içemediği ayranı içer”* (Salman 2023: 175) şeklinde tasvir edilir.

2.2.1. Fiziki Özelliklerin Anlatımında Hayvan Benzetmeleri

Destan ve mit gibi ilk edebî türlerde hayvanlar oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu verimlerde anlatılanlar insanlığın ilk devir yaşayış ve düşünüş şekillerini, tarihî gelişim süreci boyunca saklayarak günümüze taşımaktadır. Kadim dönemlerden günümüze kadar ulaşan bu eserlerde insanoğlunun ilkel dönemde hayvanlarla olan yoğun ve çok yönlü ilişkisi önemini korumaya devam etmiştir (Roux 2005: 35). Türk destan kahramanlarının fiziki özellikleri verilirken cüsselerinin heybetini ve muhteşem duruşunu anlatmak için mitsel nitelikler ve hayvan benzetmeleri yapılmıştır. Konargöçer toplumların sözlü anlatı geleneğinde kahraman tavsifindeki vahşi hayvan benzetmeleri, vahşi hayvanlardan hem korkma hem de gücünden dolayı onlara hayranlık duymanın bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Türk destanlarında da kahramanın fiziki özellikleri ve gücü, vahşi ve güçlü hayvanlar ve onların

uzuvlarına benzetilerek anlatılmaktadır. Kahraman tavsifinde kaplan, kurt, pars, aslan ön plana çıkmaktadır (Gömeç 2001: 80). Oğuz Kağan, “Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi; göğsü ayı göğsü gibi idi, Vücudu baştan ayağa tüylü idi” (Ergin 1988: 13-14) diye tavsif edilmektedir. Aynı şekilde Manas’ta Acı Bey’in gücü ve fiziği “aygır çeneli, haykırışı kaplan gibi” diye anlatılmaktadır (Yıldız 1995: 605). Yine Manas’ta; kaplan doğan Almanbet, aygır çeneli Acı Bey (Yıldız 1995), hayvan benzetmeleri içeren epitetlerdendir. Aslan, kaplan, leopar, sırtlan gibi benzetmelerde bu isimler kahramanların lakapları olarak kullanılır hatta kimi zaman kahramanın gerçek isminin yerini alır.

Manas Destanı’nda bu konuda pek çok örnek mevcuttur. Manas’tan bu konudaki epitelere uygun örnekler şöyledir: Kaz gibi bağırarak konuşan, dilini kimsenin bilmediği Kıtay; kaz boyunlu Kanun-Can, kuğu boyunlu Kubul-Can; börü gözlü, kuru bıyıklı, kaplan doğan Er Manas (Yıldız 1995: 141). Ormanda ayıya benzeyen, tepede kaplan başına benzeyen, çayan gözlü, zayıf yanaklı, kumral sakallı, saz benizli, kaplan (gibi) doğan Er Manas; kara kanlı, gök bitli, kesik kulak bu Semetey; kır ala sakallı kulca (Dağ koçu) gibi geliyor Kös Kaman (Yıldız 1995: 134; Gülensoy 2002: 187, 318). Deve yavrusu gibi gözü parlak, sakar gibi içi kaynar, Yakup’un oğlu genç Manas (Yıldız 1995: 286). Bu türden epitetlerde destan kahramanı benzetildiği hayvanın üstün özellikleri ile nitelenen epitetler sayesinde daha güçlü gösterilmiştir.

Kırgız destanlarından Kurmanbek’te Kurmanbek; siyah ala kaplan gibi, Kurmanbek kızıl ala kaplan gibi, kaplan çocuk, Korun (Mukasov 2013a: 31, 40), Kurmanbek; kaplan gibi heybeti var, düşmanı görünce kükreyen, aslan yürekli Manas gibi (Mukasov 2013a: 82); Seyitbek destanında Kurmanbek’ten heybetli, kaplan şekilli er oldu Seyitbek, serpilip de büyümüş, boyu posu gelişmiş. Çok heybetli bir insan (Mukasov 2013b: 42-47); Canış Bayış’ta ikiz kaplan (Canış ve Bayış kardeşler), gök kaplan gibi heybetli Bahadır Canış, atmacam Bayış oğlan, doğan gibi düşürüp, kara karga gibi kırdı, heybeti yırtıcı bürküt gibi Bayış (Akmataliev vd. 2013: 58, 67, 92, 103); Er Töştük’te ise arslan doğmuş Töştük’ün, sırttan doğmuş Er Töştük, arslan Töştük, kökcal (kurt) doğmuş Er Töştük (Yeşildal 2015: 119) şeklindeki ifadeler, destan kahramanlarının fiziki özelliklerini hayvan benzetmeleri ile niteleyen epitetlerdendir.

Dede Korkut’ta yer alan aç aslan yürekli, pehlivan kaplan bilekli; Şir Şemseddin, Karaçugun kaplanı Bayındır Han, Kazan Han, Ejderha Karacuk Çoban, Dumrul, Kara Göne, at ağızlı Aruz Koca, Amut soyunun aslanı Bayındır Han (Ergin 1989) epitetleri bu konu ile ilgili olarak ön plana çıkar.

Kazak destanlarından Koblandı Batır’da ise aslan doğan Qoblan (Kuanışbayeva 2002); Hakas destanlarından Han Kiçegey’de ise ala pars gibi Han Kicegey (Aktaş 2012: 632), destan kahramanlarını betimleyen epitetlerde hayvan benzetmelerinin kullanılmasına örnek gösterilebilir.

Türk destanlarının genelinde destan kahramanını fiziksel olarak güçlü kabul edilen aslan, kaplan, at gibi hayvanlara özgü niteliklerle tanımlayan epitelere sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Tüm bu epitetlerde vurgulanmak istenen esas nokta kahramanın ne kadar güçlü ve heybetli olduğudur.

2.2.2. Mitik Nitelikler

Türk sözlü geleneğinde yer alan mitler, destanlar, efsaneler, masallar ve halk hikâyeleri birbiri ile etkileşim içerisinde ve çoğunlukla diğer türlerden izler taşırlar. Özellikle mitler, bu anlatıların hemen hepsine kaynaklık etmiştir ve hepsi mitlerle art zamanlı, birbirleriyle ise eş zamanlı bir şekilde var olmuşlardır. Anlatı türleri zamanla kendi içerisinde gelişim gösterirken bu eş zamanlı şekilde var oluş; birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olmalarına, birbirlerine motif ve epizot vermelerine yol açmıştır (Ekici 2005: 228). Özellikle destan metinleri, mitlerden hemen sonra teşekkül eden metinler olmaları itibari ile mitlere özgü pek çok motifi içerirler. Dolayısıyla kahramanlara yüklenen vasıflar bakımından da mitlerden izler taşıdığı tespit edilen Türk destanlarında destan kahramanını tasvir eden epitetlerin de çoğu zaman mitsel nitelikler üzerine kurgulandığı görülmüştür.

Ejderhanın ağzından adam alan Deli Evren, bıyığını ensesinden yedi defa düğün Kara Göne, altmış erkek derisinden kürk eylese topuğunu örtmeyen Aruz Koca, altı ögeç derisinden külah etse kulaklarını örtmeyen Aruz Koca, acığı tutanda bıyığından kan boşanan Büğdüz Emen, acığı tutanda kara taşı kül eyleyen Kara Göne, kırk cübbe bürünen Alp Eren (Ergin 1989) gibi ifadeler Dede Korkut'ta yer alan kahraman epitetlerinin mitik unsurlarla kurulu olanlarından bazılarıdır.

Kırgız destanlarından Canış Bayış'ta yüreği dağ gibi sağlam Bayış (Akmataliev vd. 2013: 67); Kurmanbek'te Ekez, çok kuvvetliydin demir gibi, heybetin de dağ yamacı gibi; Kurmanbek; ateş alevi gibi genç imiş (Mukasov 2013a: 82); Seyitbek Destanı'nda Erkin dağ gibi gücün var Seyitbek (Mukasov 2013b: 40), insandan farklı heybeti, aslan gibi kuvveti var Seyitbek (Mukasov 2013b: 47); Er Töştük'te ateşe salsa yanmayan, Eleman oğlu Töştük'ün, kuvvetliği dahi hakiki, suya atsa batmayan, nişan alıp mızrak fırlatıp, mızrak deşip gitmeyen. Eleman'ın Töştük'üne karşı karşıya durarak, ateş edip, ok atıp, karşı karşıya dövüşse, vursa kılıç kesmeyen, çevikliği dahi var, yaratılan insanoğlundan alıcı özelliği dahi var (Yeşildal 2015: 121); Kazak destanlarından Koblandı Batır'da ise kırk beş gözlü Qızıl Er (Kuanışbayeva 2002) ve benzeri örnekler destan kahramanlarını mitik niteliklerle tavsif eden epitetlerdendir.

Arkaik destan özelliklerine sahip ve mitik dönemlere ait metinlerle pek çok ortak motifi bünyesinde barındıran Altay destanlarında da kahraman epitetlerinde mitik niteliklerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Altayların Ösküs Uul Destanı'nda kahramanları niteleyen mitik vasıfları haiz epitetlerden bazıları şöyledir: Bahadır Ösküs Uul, orman gibi geniş alında, elli aygır durabilirdi, ada gibi kürek kemiklerinde, otuz gibi geniş omuzlu, çıplak tepe gibi alınlıydı, sağlam belinde, elli

aygır gezebilirdi. Ak ova gibi kürek kemiklerinde, altmış koyun sürüsü gezebilirdi. Gücüne bakınca ise, tam bir bahadırmış (Karatı Kağan), kara kadife kaşlı, kara sık orman sakallı, dağ yamacı gibi burunlu, sık orman gibi kirpikliydi. Gülümseyip kakhaha attığında, güneş tutulmuş, yavaşça güldüğünde, ay tutulmuş (Karatı Kağan) (Dilek 2007).

Hakas destanları da bu konuda pek çok örneği bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin Huban Arığ Destanı'nın baş kahramanlarından biri ve Huban Arığ'ın babası olan Hara Han'ın tasviri şöyle aktarılır:

“Baktığı gözleri köz gibi / Soluduğu nefesi alev gibi/ Ağzından çıkan soluğu / Ak duman olup yayılmakta / Göğsünden çıkan buharı / Kök duman olup saçılmakta / Sırtı ile boynunun arası altmış karış / Omuz ile boynunun arası elli karış / Çayır genişliğinde kürek kemikleri / Engin genişlikte omuzları / Gözler arasını ölçmek için karış yetmemekte / Kulak arkasını ölçmek için kulaç yetmemekte / Ulu kişinin ona karşı bakmasına olanak yok / Küçük çocuğun ona karşı bakmasına cesaret yoktur” (Davletov 2006: 2).

Han Mirgen Destanı'nda ise Ay Çarık Han'ı tasvir için şu kalıplar kullanılır: *“Omurgasına batmaz tulunlu / Omzu ile boynunun [arası] elli karış / Sırtı ile boynunun [arası] altmış karış”* (Davletov 2008: 40).

Türk dünyasının hangi bölgesinde teşekkül etmiş olursa olsun kahramanlık destanlarının en önemli özelliklerinden biri kahraman tasvirlerinde görülen ortaklıklardır. Bu ortaklıklardan biri de örneklerden de görüldüğü üzere mitik niteliklerle donatılmış destan kahramanlarıdır. Destan türünün mitlerden hemen sonra teşekkül eden bir yapıda olduğu düşünüldüğünde destan kahramanlarının sıklıkla mitik vasıfları taşıyan epitetlerle tavsif edilmelerinin olağan olduğu düşünülebilir.

2.3. Yaşı

Türk destanlarında kahramanın çocukluk döneminden çıktığı yaş, genellikle on beş olarak tespit edilir. On beş yaşına gelen kahraman namzetinden olağanüstü bir kahramanlık göstererek macerasına atılması beklenir (Duymaz 2000: 111-112). Destan kahramanlarının çocukluk dönemlerinden fazla detaylı bahsedilmez. Destanlarda on beş, on yedi, on sekiz yaşları kahramanlık yapılarak ön plana çıkılan yaşlardır. Kurmanbek destanında Kurmanbek hakkında *“ergenliğe ulaştığımda kim keser benim yolumu”* (Mukasov 2013: 22) ifadesi yer alır. Destanlarda ergenlik, kahramanlık yapmanın başlangıç dönemidir.

Destan kahramanının yaşı ile ilgili epitetlere dair örneklerden bazıları şöyledir: Canış Bayış'ta onun adı Bilaalı, kırktan fazla idi yaşı (Akmataliev vd. 2013: 44), On yedi yaşında er imiş Canış, on beş imiş Bayış'ın yaşı, on beşinde yaya sançan cesur yiğit Bayış alp, şimdi görsen Bayış'ı yirmi ikidedir yaşı (Akmataliev vd. 2013: 21, 67, 117); Seyitbek'te yer alan; yeni terlemiş bıyıkları, onsekizde imiş yaşı (Mukasov 2013b:

78); Koblandı Batır'da ise doksan yaşındaki baban Toqtarbay (Kuanışbayeva 2002) bu türden epitetlerdir.

2.4. Karakter Özellikleri

Kahramanın en göze çarpan özelliği onun fiziki gücüdür. Ancak kahramanın yalnız fiziki güce sahip olması yeterli değildir. Kahraman, aynı zamanda "erlik erdemine" ve mertlik, dürüstlük, cesaret, cömertlik vb. ahlaki değerlere de sahip olmalıdır. Bu nedenle destanlarda kahramanlar sadece fiziki güçleri ve kahramanlıkları ile değil, şahsiyetlerini oluşturan müspet vasıfları ile de dile getirilir. Manas Destanı'nda bu çeşit örnekler tespit etmek mümkündür: "*Tatlı dilli, şirin sözlü, iyi doğan Kül Çoro*"; "*Yurtlanı yamayan, bozulanı düzelten, tatlı dilli Acıbay*" (Yıldız 1995: 575); "*Akıllı doğan Alman Bet, Asil doğan Alman Bet, nasihat eden Alman Bet*" (Yıldız 1995: 592, 639, 643). "*Küçücük Kök Koyan Yüreği dağdan ulu imiş*" (Yıldız 1995: 708).

Kurmanbek Destanı'nda, düşmanına sır vermez, hep sağlam Er Ekez (Mukasov 2013a: 39); Seyitbek Destanı'nda ise babası gibi gözü pek, ak niyetli aydınım Seyitbek (Mukasov 2013b: 38) bu türden epitelere örnek teşkil eder.

2.5. Boy (Mensubiyet) Adı

İncelenen destanlarda kahramanların birçoğu soylu bir aileden gelir. Dede Korkut'ta Kıpçak Melik, Bin Bügdüz başları Emen (Ergin 1989); Manas'ta altı boylu Oyrot'un Aziz Han'ın balası Alman Bet, Sarı Nogay Er Manas (Yıldız 1995); Koblandı Batır'da ise Karakıpçak Qoplandı babası onun Toktarbay (Kuanışbayeva 2002: 119) destan kahramanlarının boy mensubiyetlerini bildiren epitetlerdendir. Destan kahramanının soy bilgisi, onun toplumda kabul görmesi ve değerli kabul edilmesinde önemli bir etkidir. Dolayısıyla kahramanı niteleyen sıfatlarda soy bilgisinin de yer alması destan metinleri için önemlidir.

2.6. Akrabalık İlişkileri

Türk destanlarında kahramanlar akrabalık ilişkileri üzerinden de çeşitli epitetler vasıtasıyla tavsif edilmiştir. Deli Dünder, Uruz, Manas, Er Töştük, Altın Çüs, Alp Hartğa, Qoplandı ve pek çok destan kahramanı baba adıyla birlikte anılmışlardır. Salur Kazan, Sarıg Han, Elaman, Han Mirgen, Cakıp ve Pay Püre, Alp Kara Han vd. hanlık, beylik sahibidir. Bu durumu örnekleyen pek çok epitet mevcuttur.

Dede Korkut'tan; Yağrınıcı oğlu İlalmiş, Toğsun oğlu Rüstem, Eylik Koca Oğlu Dülek Evren, Kazan oğlu Uruz, Bayındır Han'ın Güvegisi Salur Kazan, Kazan Bey'in dayısı Aruz Koca, Kazan Bey'in karındaşı Kara Göne, Aruz Koca'nın torunu Kıyan Seçük, Han Uruz'un babası Salur Kazan, Kara Budak'ın emmisi Salur Kazan, Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder, Kara Güne-oğlu Budak (Ergin 1989) bu türden epitelere örnek verilebilir.

Kırgız destanlarından Manas'ta Ak Bala'nın oğlu Bolat, Ak Baltar oğlu Qubak, Aziz Hanın Balası Alman Bet, beyin oğlu Bokay Han, uzak atası Kambar Han, Yakın Atası Aydar Han, Cakıp'ın oğlu genç Manas, Akın kızı Ay Çörök (Yıldız 1995), Yakup'un oğlu genç Manas (Yıldız 1995: 286); Seyitbek Destanı'ndan peygamber gibi babası, beyzadedir büyük dayısı, hızlı ata binip heveslenen Birader Han'ın çocuğu, Akkan'ın oğlu han oğlum (Mukasov 2013b: 21, 25); Kurmanbek Destan'ında Teyit Hanın Kurmanbek (Mukasov 2013a: 31), Er Töştük'ten ise Eleman'ın oğlu, Eleman'ın Töştük'ü, ağası dokuz tane olan Er Töştük, dokuz oğlun küçüğü, mızraklının beceriklisi, alp-devlerin en iyisi, çocukların çeviği, oğulların yiğidi (Yeşildal 2015: 117, 118) bu konudaki örnek epitetlerden bazılarıdır.

Kazak destanlarından Koblandı Batır'dan Kıdırbay Dede'nin nazlısı (Kuanışbayeva 2002); Hakas destanlarından Han Mirgen'den "*Han Mirgen atalıyım / Aydan Arı Ay Arıg analıyım / Altı kulaç boylu Ak oy atlı Altın Çüs'tür adım ve soyadım*" (Davletov 2008: 126); Huban Arıg'dan Sarıg Han babalı, Sarıg Monçih analı, sarı sara atlı Sarıg Sayın'ım, altı gün dolmadan, ad ve soyadımı alıp, sarı sara ata atlardım (Davletov 2006: 93); Altın Çüs Destanı'nda alp kişinin çocuğu, Alp olur imiş, yanılmadan konuşuyor, yiğit kişinin çocuğu yiğit olur imiş, Üzüm Han, anlayıp konuşuyor (Arıkoğlu 2007: 171); Alp Kara Hanın oğlu Alp Hartuğa (Arıkoğlu 2007: 55) örnek verilebilir. Yiğitliğin, kahramanlığın soyla, aileden gelen zihniyet ve şuurla alakası vardır.

Akrabalık ilişkilerine dair epitetler, destanda hem kahramanın soy bilgisini takip etmeye hem de onun destandaki diğer kahramanlarla olan bağlarını ortaya çıkarmaya yarar. Bir destan kahramanının kimlerle akraba olduğu bir bakıma onun yer aldığı toplumda ne kadar kabul göreceğini de belirleyen unsurlardan biri olması bakımından kahramanın akrabalık ilişkilerini gösteren epitetler büyük önem taşır.

2.7. Saygınlık, Nüfuz

Destan kahramanlarının toplum içerisindeki saygınlıklarını ve nüfuzlarını belirten epitetler de onları yüceltmek ve toplumsal yönden önemlerini vurgulamak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Dede Korkut'tan; Kalın Oğuzun imrenesi Han Beyrek, Beze miskin umudu Bayındır Han, Salur Kazan, Türkistan'ın direği Salur Kazan, Oğuz'un ak sakallılarınca beğenilen Kara Göne, yedi kızın umudu Bamsı Beyrek (Ergin 1989); Manas Destanı'ndan; asil doğan Manas, asil doğan Almambet (Yıldız 1995); Kurmanbek'ten baban Korun yiğit idi, yiğit huylu, çok atılgan düşmanın gözünü açtırmadan halkına sahip çıkardı, aklındakileri söylemezdi (Mukasov 2013a: 23); Koblandı Batır Destanı'ndan ise Koblandı gibi asile, Koblandı gibi yiğidim, yaşından fazla aklın, yüksek dağlara doğan yıldızsın, bilirim Koblan dâhisin duası kabul olan ersin, Koblandı şöyle der, iyi konuşan hatibim, halk içinde değerli idim (Kuanışbayeva 2002) ifadeleri bu özellikteki epitelere örnektir.

2.8. Mal Mülk-Zenginlik

Dede Korkut'ta kahramanları mal, mülk ve zenginlikleriyle tasvir eden epitet örnekleri mevcuttur. Bunlardan bazıları; ağ ban evinin sahibi Bayındır Han, Salur Kazan, tavlavla şahbaz atlı Bayındır Han, Salur Kazan, ak sancaklı Bayındır Han, Salur Kazan, boz aygırlı Bamsı Beyrek, konur atlı Salur Kazan, bol karavaşlı Bayındır Han, yaykandığında yağ dökülen Salur Kazan, bin ipek haliçeli Han Bayındır'dır (Ergin 1989).

Seyitbek Destanı'ndan Akolpok'u sırtında, ak şahini elinde ak tulpar'ı altında (Mukasov 2013b: 47); Hakas destanlarından Altın Tayçı'dan "*Güdülen malın sahibi / Tüm tebaanın halkı hamı / Ah Han atalı Ayazın Arığ analı / Dokuz kulaç boyunda kula atlı / Aydan temiz, güneşten güzel / Altın Taycı varmış*" (Killi Yılmaz 2013: 63-65); yine Hakaslara ait Alıp Sarıg Plat Hıs Destanı'ndan; yurdun sahibi Altın Hartığa (Aktaş 2012: 519), Ak otağın sahibi olan Altın Hartığa (Aktaş 2012: 519) ifadeleri mal mülk-zenginlik konusunda fikir veren epitetlerdir.

Destan kahramanının varlıklı olması ve bunun çeşitli sıfatlarla belirtilmesi, onun liderlik ettiği toplulukta kabul gördüğünü belirtmesi bakımından da önemlidir. Zenginlik görünen bir güçtür. Belli zamanlarda toylar düzenlemesi, Türk destanlarında hanlardan beklenen önemli icraatlardan biridir. Onun liderlik ettiği topluluğa çeşitli ziyafetler düzenlemesi ve güçlü olduğu, sahip olduğu hayvanlar ve mal mülk ile anlaşılacaktır. Bu vesileyle destan kahramanlarının sahip oldukları mal varlıkları ile tavsif edilmesinin de kahramanın toplumsal beklentileri karşıladığını göstermesi bakımından işlevsel olduğu düşünülmektedir.

2.9. Yiğitlik, Savaş Kabiliyeti

Destan kahramanlarının en önemli vasıfları alplıkları, yiğitlikleri ve bunu destekleyen savaş kabiliyetleridir. Dolayısıyla onları niteleyen sıfat kalıplarından en sık kullanılanlarından biri de bu özelliklerini ön plana çıkaran epitetlerdir.

Dede Korkut'ta kahramanların yiğitlikleri ve savaş kabiliyetleri ile nitelendikleri epitetler yoğunluktadır: Ejderhalar ağzından adam alan Delü Evren, elli yedi kalanın kilidini alan Alp Eren, Parasarın Bayburt hisarından uçan Bamsı Beyrek, Alp Eren, er böğürten Deli Dünder, üç kere düşman görmese kan ağlayan Rüstem, destursuzca Bayındır Hanın yağsın basan altmış bin kafiye kan kusturan Şir Şemseddin, yerin bir uçundan bir ucuna yetem diyen Soğan Sarı, kafirleri ardında bırakıp horlayan Alp Eren, aygır gözler suyunda at yüzdüren Alp Eren, kayın oku koşa burçta eğlenmeyen İlalmiş, atının yelesi üzerinde kar durduran Şir Semseddin, Kazan gibi pehlivanı üç kere atından yıkan Deli Dünder, Kalın Oğuz beylerini bir bir atından yıkıcı Yigenek, düşmanın aslan, boğa ve erkek devesini öldüren Kan Turalı, acığı tutanda kara taş küle eyleyen Kara Göne, demür kapıyı depüp alan Deli Dünder (Ergin 1989) bu türden epitelere örnek gösterilebilir.

Manas Destanı'nda da oldukça sık rastlanan bu tür epitetlerden bazıları şöyle aktarılmıştır: Kaşgâr'ı, Yarkend'i sıkıştırın, Bin Kıtay'ı yöneten, düz burunlu, kısık gözlü, Kıtaylardan Kongur Bay, kapalı duran cennetin kapısını açan Er Koşoy, Batur doğan Er Manas, kılıcı var bilekte, Manas'ın batırlığı yürekte, Karakara'nın karası, bütün alplerin en seçmesi, göz çıkaran Kök Sırgak (Manasın kırk corasından), on üçünde ok attı, on beşinde düşman yendi, han atasından kalan kırk çoraya baş oldu (Semetey) (Yıldız 1995). "Yalnız olan Er Manas, On yaşında ok atmış, On dördüne çıktığında, Karargâh çalkalayıp han olmuş" (Yıldız 1995: 286).

Yine Kırgız destanlarından Canış Bayış'ta küheylan binen güçlü yiğit, kızıl ata binen güçlü yiğit, bahadır Canış, yiğit Bayış, cesur yiğit Bayış alp, cesur bahadır Bayış (Akmataliev vd. 2013: 26, 30, 67, 74); Kurmanbek'te çevik bahadır Kurmanbek; at güreşinde nicesini yere deviren Kurmanbek (Mukasov 2013a: 24, 89); Seyitbek'te ise merttoğlu mert Seyitbek (Mukasov 2013b: 23), mızrakçıdan da mızrakçı, usta olduğu da bilindi. On altı da olsa da otuz yiğit heybeti. Teke çıkan insana, on kişi gibi kuvveti. Birlikte yol çıkıp bizimle, savaşa gider Kalmakbek / Savaşçı alp yiğitler (Mukasov 2013b: 57); Er Töştük Destanı'nda; Eleman'ın Töştük'üne karşı karşıya durarak, ateş edip, ok atıp, karşı karşıya dövüşse, vursa kılıç kesmeyen, çevikliği dahi var. Saldıranı sağ kalmayan, kapışmaya kimsenin cesaret edemediği düşmanı arzu eden, kolay kolay boyun eğmeyen, başını eğdirip düşmanın yenemediği, Eleman'ın Töştük'üne hiç kimse cesaret edip gidemez (Yeşildal 2015: 121), yiğitlik ve savaş kabiliyetini gösteren örnek epitetlerden bazılarıdır.

Hakas destanlarından Hara Molat'ta Kan doru atın sahibi olan yiğit Han Mirgen (Aktaş 2012: 719), güçlüden güçlü yiğit Kara Molat (Aktaş 2012: 723); Alıp Sarıg Plat His Destanı'nda üç boğumlu demir değnekli, atın taşıyamadığı yiğit, yaya yürüyen Altın Hartığa imiş (Aktaş 2012: 511), yiğit yaratımlı Altın Hartığa, çok güçlü yaratılmış Altın Hartığa (Aktaş 2012: 512), atın taşıyamadığı Altın Hartığa Hartığa (Aktaş 2012: 515), Alıp Sarı Plat (Aktaş 2012: 552), becerikli yiğit Altın Hosto (Aktaş 2012: 553), yiğit doğuşlu Altın Kiris ağabey (Aktaş 2012: 560) şeklinde yer alan ifadelerin Türk destan kahramanlarının yiğitliklerini ve savaş kabiliyetlerini ön plana çıkarmak amacıyla kurulan sıfat kalıplarından müteşekkil olduğu görülmektedir.

2.10. Giyim Kuşam

Kahramanın giyim, kuşam ve silahları, göçebe yaşam tarzına ait araç ve gereçleri tavsif eden kelimeler, bize tarihî ve sosyal hayatın özelliklerini vermektedir:

Kıyafetler, kahramanların savaçı özelliklerini de ön plana çıkarır. Dede Korkut'ta; al mahmuzi şalvarlı Kara Budak, Demir donlu Mamak, kur kurma Kuşaklı Yigenek (Ergin 1989); Manas'ta Bindiği atı ak kula giydiği donu ak kübö, Nakışlı kaloşlu, gök pabuçlu, kuş başı eyerli, gök kaftanlı (Yıldız 1995); yine Manas'ta yer alan; "Altın örgüllü püsküllü kuşaklı Kara Han'ın oğlu, Kaplan (gibi) doğan Almambet", "altın perçemli, saçaklı kuşaklı Alman Bet" örneğinde olduğu gibi kahramanların kıyafetleri, onların

sosyal statüsü hakkında da bilgi vermektedir. Naciye Yıldız, Alman Bet'in saçaklı kuşağının onun bir Oyrat asili olduğunun işareti olduğunu (1995: 92) söylemektedir.

Altay destanlarından Kozın Erkeş'te yer alan "Kara çizmeyi giydi, Kara sahtiyan pantolonu giydi, Altmış sekiz halkalı, Altın kuşağı kuşandı, Ay nakışlı, bronz nakışlı, Zırlı giyecekleri giydi, Doksan bronz düğmeyi düğümledi, Altmış kat giyeceği giydi." (Dilek 2002: 257) ifadeleri, destan kahramanının giyim kuşamını ayrıntılı şekilde tavsif eder.

Kurmanbek'te yer alan Kurmanbek; savaşmaya gönüllü, zırh takımı miğfer saf demirden giyinen (Mukasov 2013a: 30); Seyitbek'teki başına miğfer giymiş Seyitbek (Mukasov 2013b: 47), Bahadır Seyitbek, Teltoru ata binince, ok geçmez zırh giyince, silahı boynuna asınca görenin gönlü hoş oldu (Mukasov 2013b: 65); Hakas destanlarından Kök Han Destanı'nda yer alan bozkurt derisi zırlı, atın taşıyamadığı Alıp Kök Han (Aktaş 2012: 779), bozkurt derisi zırlı bu Kök Han (Aktaş 2012: 820) ve Han Kışeğey'deki beyaz kuğu (derisinden) zırh (Aktaş 2012: 571) ve Altay destanlarından Ösküs Uul Destanı'ndaki Kara kunduz kürkü börklü (Kararı Kağan) (Dilek 2002) Koblandı Batır'da ise altı yaşında olup kunduz börkü başında (Kuanışbayeva 2002: 120) örnekleri, destan kahramanlarının giyim kuşamları ile ilgili fikir veren epitetlerdir.

2.11. Renk

Kısa ve isme doğrudan bağlı epitetlerde daha çok renkler karşımıza çıkmaktadır. Renklerden ak ve kara taşıdıkları mana sebebiyle de ön plana çıkmaktadır. Ak, Türklerde temizlik ve arılıktır. Aynı zamanda ululuk, yaşlılık, tecrübe ile dolu oluş ve büyüklüktür. Ayrıca ak devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünde de bir semboldür (Ögel 1984: 377). Ak (beyaz) renk aydınlık, ıstık, güneş, masumiyet, mükemmellik, kutsallık, ruhsal yetkinliktir. Ak zamanla gök renginin yerini almış, onu geçerek ikinci planda bırakmıştır. Aklık, devletin adalet ve gücünü simgeler, devlet büyüklerinin ve rütbenin simgesidir.

Hakas Türklerinin destanlarından Altın Arığ'da alp kız Altın Arığ'ın tasviri şöyle yapılır: "Ak taş döşekte, / Diş kadar beyaz zırh giymiş. / Parlak taş düğmeli, / Altmış saç örgüsü sırtına yayılmış, / Elli saç örgüsü omzuna yayılmış, / Güzel, hoş Altın Arığ kız, / Kavağa benzer dalları yok, / Deveye benzer hörgücü yok..." (Özkan 1997: 55); Hara Molat'ta Ak boz atlı yiğit Altın Han (Aktaş 2012: 716); Han Kışeğey'de ise ak benekli atlı Ah Çorh Han (Aktaş 2012: 619) ak rengi öne çıkaran kahraman epitetleridir.

Dede Korkut'tan; ak Melik Çeşme; Manas'tan; Ak Bala, Ak Kıyas, kır sakallı Mengdi-bay, ak-sakallı Yakup-han, ak Kıyas, bindiği atı Ak Kula, giydiği donu ak köbü; Altay destanlarından Er Samır'dan; Ak Böko, Altay Buuçay'dan Ak Soray (Ergin 1989; Yıldız 1995; Dilek 2002); Şor destanlarından Ak Kağan Destanı'nın baş kahramanı Ak Kağan (Salman 2023: 239), kahramanı nitelerken ak rengin esas alındığı epitetlerdir.

İkinci sırada yer alan kara ise daha çok dert, hüznün gibi duyguların anlatımında kullanılmasına rağmen özel isimlerle kullanıldığında azamet, büyüklük, ululuk, cesaret, yenilmezlik, gözü karalık gibi anlamlar da ifade etmektedir (Gökyay 1973: 236-237; İbrayev 1998: 48). Kara kelimesi Türk destanlarında epitet olarak çok kullanılmıştır. Kara renk aynı zamanda kötülüğü, tehlikeyi, yası, olumsuzlukları da sembolize eder.

Dede Korkut ve Manas Destanı'nda Kara Budak, Kara Çekür, Kara Güne-oğlu Budak, Kara Tekür (Ergin 1989), Kara Çoltay, Kara Han, Kara Döng, Kara Toko, Kara Tölök, Kara Dalıcı (Yıldız 1995) gibi örnekler yer almaktadır.

Mavi ise göğün rengi olmasından dolayı gök unsuruna işaret eden çeşitli öğelerin simgesi olarak karşımıza çıkar. Mavi akıl, idrak, sağduyu, iffet, sadakat gibi niteliklerin simgesidir. Bu renkle birlikte kullanılan varlıklar da saygınlık kazanır. "Gök sakallı" ifadesi de bunlardan biridir (Çoruhlu 2006: 188-196). Kök-ala sakallı Mengdi-bay, Gök Kıyas (Yıldız 1995) Manas Destanı'nda bu konuyu örnekleyen epitetlerdir.

Bunların dışında sarı rengin kullanıldığı Sarı Kulmaş, Sarı Çoban (Ergin 1989) ve Eski Türkçede kahverengi anlamına gelen "konur"un kullanıldığı Konur Koca (Ergin 1989) gibi farklı renkleri esas alan epitet örnekleri de mevcuttur.

Destanlarda epitetler rastgele yer almamaktadır. Bu epitetler kültürün kahramana yüklediği misyonu göstermektedir. Ortak kullanılan epitetler değerlendirildiğinde Türk devlet geleneğindeki çok önemli hususları ihtiva ettiği görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türk destanlarından seçilen örnek destan metinlerinde yer alan kahraman epitetleri, tasnif ve tahlil edilmiş, tarihî sürekliliği baz alınarak değerlendirilmiştir.

Epitetler, destan kadrosunda yer alan canlı cansız herşeyin tavsifinde rol oynamakta ve destanın teşekkülündeki kelimelerin tercihi ve kullanılması esnasındaki bütün kuralları yansıtmaktadır. Birtakım araştırmacılar tarafından "formül" olarak da adlandırılan epitetler, özellikle Türk destanlarında sıklıkla kullanıldığını tespit ettiğimiz ve Türk destan kahramanının tipolojisine dair önemli veriler taşıdığını düşündüğümüz sıfat kalıplarıdır. Bu sıfat kalıpları içinde en sık kullanılan, en dominant olanları ise Türk milletinin temayüllerini, tercihlerini, hayallerini, bedii ve estetik zevkini ortaya koymak açısından önem arz eder.

Çalışmaya konu edilen destan metinlerinden özellikle Dede Korkut, Manas ve Oğuz Kağan Destanı gibi tüm Türk dünyası coğrafyasında etkileri olan destan metinlerinde, epitetlerin yoğun olarak kullanıldığı göze çarpar. Türk dünyasının farklı coğrafyalarında teşekkül etmiş destan metinlerinde ise kahraman epitetlerinin pek çok

ortak özelliği niteleyen sıfatlardan müteşekkil olduğu görülmektedir. Bu epitetlerin hepsi de kahramanı görünür kılan, diğerlerinden ayıran özelliklerdir. Ayrıca tespit edilen epitetler, Türklerin farklı coğrafyalarda yaşasalar bile ortak kültür devamlılığını sürdürdüklerini vurgulamaktadır.

İncelenen destanların tamamı göz önüne alındığında özellikle ön plana çıkan "alp tipi", toplumun hayal ettiği, özlemini duyduğu insan tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişten günümüze çok geniş bir zaman yelpazesinde ebeveynlerin kendi değerlerine, isteklerine, özlere göre çocuk yetiştirme gayreti içinde olduğu bilinmektedir. Türk destanlarına bakıldığında da istisnasız çocuğun doğduğu andan itibaren ailesinin daha ziyade de mensubu olduğu milletin isteklerine, özlere cevap verdiği görülür. Destanlarda hanların, kağanların, kahramanların, alplerin sıfatları verilirken, toplumun topyekûn tahayyül ettiği, arzuladığı kahraman vücuduna getirilir. Neticede destan metinlerinde idealize edilen ve tüm toplumun kendisine önder ve bilge kabul ettiği bir alp tipinin idealleştirilmiş vasıflarını içeren sıfat kalıplarıyla donatıldığı görülmüştür. Alplik ile birlikte "bilgelik" vasfı da Türk destan kahramanlarından beklenen niteliklerden birisi olarak öne çıkar.

Çok kullanılan ve dominant olan epitetler tespit edildiğinde Türk destanlarının güç ve kahramanlık kavramları üzerine kurulduğunu, kahraman epitetlerinin de güç, kahramanlık ve asalet ifade ettiği söylenebilir. Türk coğrafyasının farklı bölgelerinde, tarihsel süreklilik içerisinde farklı destan kahramanlarının aynı epitetlerle nitelenmesi, Türk destan kültürü hakkında araştırmacılara oldukça fazla veriyi bir arada sunmaktadır. Tarih boyunca ortak kültür şekillenmesi neticesinde farklı coğrafyalarda yaşasa da Türk toplumunun kendisine lider kabul ettiği, kahraman olarak gördüğü alp tipinde aradığı vasıfların; liyakat, yiğitlik, asalet, güç, savaş kabiliyeti, soyluluk, saygınlık vb. hususlar etrafında şekillendiği ve hemen her destanda ortak biçimde kahramanları niteledikleri epitetler vasıtasıyla bu özelliklerin çağlar boyunca aktarıla geldiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AÇA, M. (1998). "Türk Destanlarındaki Epitetler Hakkında Dört Eser ve İlhan Başgöz'ün Bir Yazısına Dair". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6: 693-699.
- AKMATALİEV, A., MUKASOV, M. (2013). *Kırgız Destanları 13 Camış Bayış* (akt. Mehmet Aça). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AKTAŞ, E. (2012). *Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ARIKOĞLU, E. (2007). *Hakas Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAŞGÖZ, İ. (1998). "Dede Korkut Destanlarında Epitetler". *Millî Folklor*, 37: 23-35.
- BEKKİ, S. (2012). "Türkiye'de Epitetler Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Köroğlu'nun Bir Şiirinin Tahlihi". *Millî Folklor*, 24/95: 202-214.
- ÇETİN, İ. (1998). "Türk Destan Kahramanları ve Köroğlu". *Millî Folklor*, 39: 46-52.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (1999). *Halkbilim Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- ÇORUHLU, Y. (2006). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- DAVLETOV, T. (2006). *Huban Arıç (Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanı)*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- DAVLETOV, T. (2008). *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- DİLEK, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İ. (2007). *Altay Destanları II*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURAN GÜLTEKİN, Z. G. (2018). "Alp Tipinden Gazi Tipine Türk Destanları ve Hz. Ali Cenknâmeleri". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı* (ed. Orhan Kurtoğlu, Ayşe Çamkara Erginer). Ankara: AHBVÜ. Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 389-410.
- DUYMAZ, A. (2000). "Dede Korkut Kitabı'nda Alplığın Eğitim ve Geçiş Törenleri". *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 97-108.
- EKİCİ, M. (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- EKİCİ, M. (2005). "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış". *Fikret Türkmen Armağanı* (ed. Gürer Gülsevin, Metin Arıkan). İzmir: Kanyılmaz Matbaası, 225-229.
- ERGİN, M. (1988). *Oğuz Kağan Destanı (Tecüme Metin Sözlük)*. İstanbul: Hülbe Basım ve Yayın.
- ERGİN, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (1999). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- ERGİN, M. (2011). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- GÖKYAY, O. Ş. (1973). *Demem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- GÖMEÇ, S. (2001). "Kök Borüler ve Arslanlar". *Göktürk Devleti'nin 1450. Kuruluş Yıldönümü, Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Yeni Avrasya Yayınları, 77-85.
- GÜLENSOY, T. (2002). *Manas Destanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İBRAYEV, Ş. (1980). "Hudojestvenno- Onredelitel'naya Sistema Geroyçeskogo i Pomanıçeskogo Eposa Tyurko- Yazıçnıh Naradov". *Tipologiya i vzaimosvyazi folkloru naradov SSSR: poetika i stilistika*, Moskova: İzdatelctvo: Nauka, 201-225.
- İBRAYEV, Ş. (1998). *Destanın Yapısı (Kazak Destanlarında İnsan Zaman Mekân)* (akt. Ali Abbas Çınar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- KAPLAN, M. (2004). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M. (2005). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA DÜZGÜN, Ü. (2012). "Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi". *Folklor/Edebiyat*, 18/69: 9-46.
- KAYIPOV, S. (2009). *Folklor Üzerine Yazılar*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- KİLLİ YILMAZ, G. (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİRMİTÇİ, L. (2019). *Hakas Destan Kahramanları ve Tip Özellikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖSEOĞLU, N. (1996). *Türk Kimliği ve Türk Dünyası*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- KUANIŞBAYEVA, A. (2002). *Formül Nazariyesi ve Koblandı Batır Destanındaki Formüller*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LORD, A. (1960). *The Singer of Tales*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- MALTSEV, G. (1989). *Traditsionniye Formuli Russkoy Norodnoy Neobryadovoy Lirik*. Leningrad.

- MUKASOV, M. (2013a). *Kırgız Destanları Kurmanbek* (akt. Ulanbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MUKASOV, M. (2013b). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek* (akt. Ulanbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NİYZAZI, M. (1995). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÖGEL, B. (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş VI*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKAN, F. (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.
- PEHLİVAN, G. (2021). "Dede Korkut Destanlarının Türkistan Yazmasındaki Kahramanlarla İlgili Epitekler-Mukayeseli Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 71: 351-374.
- REİCHL, K. (2014). *Türk Boylarının Destanları: Gelenekler, Şekiller, Şiir Yapısı* (çev. Metin Ekici). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ROUX, J. P. (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- SAKAOĞLU, S. (1997). "Manas Destanı ile Anadolu Destanlarında Kurtarıcı At Motifi". *Manas 1000 Bişkek Bildirileri (26-31 Ağustos 1995)* (haz. Ogün Atilla Budak). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 165-172.
- SALMAN, F. (2023). *Şor Destan Kahramanlarının Tip Özellikleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TURAN, F. A. (1997). "Dede Korkut ile Oğuzname'deki Ortak Formüller". *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 299-308.
- TÜRKMEN, F., ARIKAN, M. (2011). *Kazak Destanları 8 Alpamış ve Kambar Batır*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- USEEV, N. (2019). "Manas ve Dedem Korkut Destanlarındaki Bazı Epiteklerin Karşılaştırılması". *Dünya Kültür mirası Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (25-27 Nisan 2019 / Bayburt) Bildiri Kitabı* (edt. Ferdi Güzel, Turgay Kabak). Bayburt: Bayburt Üniversitesi Dede Korkut Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, 89-104.
- VELİYEV, K. (1989). *Destan Poetikası* (haz. Halil Açıkgöz). İstanbul: Türkiyat.
- VESELOVSKİY, A. N. (1940). *İstoriçeskaya Poetika*. Leningrad.
- YEŞİLDAL, Ü. Y. (2015). *Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AÇIKLAMALAR

¹ Destan metinlerinde yer alan epitekler genellikle sürekli tekrar eden epitekler olduğu için sayfa numaraları verilmemiş, eserin tamamına atıfta bulunulmuştur.

² botos: Bir yaşında süt emen deve, sevgi ve şefkat ifadesi.